

- versity Press.
- MAYNARD, DOUGLAS 1991: The perspective-display series and the delivery and receipt of diagnostic news. – Deirdre Boden & Don Zimmerman (toim.), *Talk and social structure. Studies in ethnomethodology and conversation analysis* s. 164–194. Cambridge: Polity Press.
- PERÄKYLÄ, ANSSI 1995: *AIDS counselling. Institutional interaction and clinical practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2004: Making links in psychoanalytic interpretations: A conversation analytic view. – *Psychotherapy Research* 14 s. 289–307.
- PERÄKYLÄ, ANSSI – SILVERMAN, DAVID 1991: Rinterpreting Speech-exchange Systems: Communication Formats in HIV Counselling. – *Sociology* 25 (4) s. 627–651.
- ROSE, NIKOLAS 1999: *Governing the soul. The shaping of the private self*. London: Free Association Books.
- SILVERMAN, DAVID 1997: *Discourses of counselling. HIV counselling as social interaction*. London: Sage.
- SPEER, SUSAN – HUTCHBY, IAN 2003: From ethics to analytics. Aspects of participants' orientations to the presence and relevance of recording devices. – *Sociology* 37 s. 315–337.
- VEHVILÄINEN, SANNA 2001: Evaluative advice in educational counseling: The use of disagreement in the stepwise entry to advice. – *Research on Language and Social Interaction* 34(3) s. 371–398.
- 2003: Preparing and delivering interpretations in psychoanalytic interaction. – *TEXT* 23 (4) s. 573–606.
- VEHVILÄINEN, SANNA – LINDFORS, OLAVI 2005: »Varmaan se oma itsetunto on nousussa» — Itsereflektio ja kohentunut vointi haastattelupuheessa. – *Aikuiskasvatus* 25(3) s. 191–202.

MITÄ VIRKAA KOGNITIOLLA?

Hedwig te Molder ja **Jonathan Potter** (toim.) *Conversation and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press 2005. 284 s. ISBN 0-521-79369-6.

Vuonna 2005 ilmestynyt artikkeliko-koelma *Conversation and cognition* tarkastelee kognitiotieteen ja vuorovaikutustutkimuksen suhdetta jälkimmäisen näkökulmasta. Kirjan teoreettisina lähtökohina ovat etnometodologia, keskusteluanalyysi ja niin sanotun diskursiivisen psykologian (*discursive psychology*) diskursiivintutkimuksellinen suuntaus. Kokoelman läpi kulkeva kysymys on, missä — jos missään — on kognition paikka vuorovaiku-

tuksen tutkimuksessa. Kirjassa vuorovaikutuksen tutkijat siis miettivät alan suhdetta kognitivismiin: Jos kognitiolla ajatellaan olevan osuutta vuorovaikutuksellisissa prosesseissa, miten vahva asema sille tulisi antaa selittämisessä? Onko vuorovaikutuksen ilmiöitä mahdollista analysoida viittaamatta mielen sisäisiin representaatioihin, vai ilmentävätkö toiminnot aina mentaalisia tiloja? Onko kieli kognition ja mentaalisten prosessien peili, vai rakennetaanko men-

▷

taaliset tilat vuorovaikutuspuheella? Kirja haluaa puhutella vuorovaikutuksen tutkijoiden lisäksi myös psykologian ja kognitiotieteen edustajia (s. 1–2); erityisesti jälkimmäisille on suunnattu eetos, jonka mukaan kognitiotieteen kysymyksenasettelut hyötyisivät etnometodologisesta otteesta. Ilmeisesti kokoelma on tavoittanut varsin hyvin ensimmäisen kohderyhmänsä, sillä ASA (American Sociological Association) nimesi sen vuoden merkittävimmäksi kirjaksi etnometodologian ja keskustelunanalyysin alalla 2007.

Kirja koostuu HEDWIG TE MOLDERIN ja JONATHAN POTTERIN kirjoittamasta pitkähköstä johdannosta (54 sivua) ja kymmenestä artikkelista. Artikkeliosio jakautuu kahtia: Ensimmäiset viisi artikkelia käsittelevät kognitiotieteen ja vuorovaikutustutkimuksen teoreettisia ja metodisia eroja ja yhtäläisyyksiä enemmän (ROBERT E. SANDERS, ANITA POMERANTZ, ROBERT HOPPER) tai vähemmän (JEFF COULTER, NORA CATE SCHAEFFER ja DOUGLAS W. MAYNARD) kriittisesti. Toisen osion artikkeleissa pohditaan, miten mentaaliset tilat kuten hämmennys (JOHN DREW), jonkin asian äkillinen tajuminen tai huomaaminen (JOHN HERITAGE) tai muistaminen (ROBIN WOOFFIT sekä yhteisartikkelissa MICHAEL LYNCH ja DAVID BOGEN) näyttävät vuorovaikutuksessa. Kokoelman päättää DEREK EDWARDSIN ja Jonathan Potterin esittely diskursiivisesta psykologiasta. Kirjan toimittajat edustavat diskurssintutkimusta, ja Potter ja Edwards ovat diskursiivisen psykologian pioneereja.

Kokoelman johdannossa esitellään kognitiotieteen ydinalueita sekä tarkastellaan erikseen kognitiotieteen suhdetta etnometodologiaan, keskustelunanalyysiin ja diskursiiviseen psykologiaan. Kognitiotiedettä esittelevä osuus on historioiva, ja siinä kerrataan nopeasti alan filosofista pohjaa ja keskeisiä etappeja kuten informaationkäsit-

telyn mallintamista tekoälyn ja modularismin kautta; kognitiotieteen nykytilanne ja konnektionistiset suuntaukset jäävät melko vähälle huomiolle (suomeksi sama asia on luettavissa Pentti Saariluoman, Matti Kampin ja Antti Hautamäen toimittamasta kirjasta *Moderni kognitiotiede*). Chomsky esitellään kognitiotieteen kannalta tärkeänä formaalistajana sekä nimenomaan sinä lingvistinä, joka on esittänyt näkemyksen kielen ja kognition suhteesta (näin yleensäkin kognitiotieteen esityksissä, ks. esim. Saariluoma ym. 2001: 32).

Etnometodologiasta ja keskustelunanalyysistä johdanto antaa tiiviin esittelyn, joka nähdäkseni toimii hyvänä johdatuksena kokoelman artikkeleihin myös vuorovaikutuslingvistiikkaan perehtymättömälle lukijalle. Diskursiivinen psykologia nousee korostaisesti esiin johdannossa, ja sen ohjelmanjulistus päättää kirjan. Muista kirjoittajista Robin Wooffit on luettavissa koulukunnan edustajaksi. Suuntaus tarkastelee erityisesti psykologisten teemojen ja mentaalisten tilojen käsittelyä arki- ja institutionaalisissa puheissa. Se kritisoi kognitivistisia selitysmalleja vuorovaikutus- ja kielentutkimuksessa ja korostaa kognition sosiaalisuutta (s. 243). Kokoelmassa ei mainita muuta kielentutkimusta, eikä kysymyksenasetteluihin kuulu se, minkälaiseksi hahmottuu kieliopin ja vuorovaikutuksen suhde (poikkeuksena Heritage) tai kognition ja kielen jäsentyneisyyden suhde. Diskursiivisen psykologian hengessä kirjassa sana *kognitio* tarkoittaa useimmiten puhujan sisäistä, mentaalista tilaa puhehetkellä.

MIELETÖN KIELI?

Kognitiotieteen ja vuorovaikutustutkimuksen välille piiryy johdannon ja artikkelien perusteella sekä teoreettinen että metodinen juopa. Kognitiotieteessä inhimillisen toiminnan ymmärtäminen perustuu mielen

sisäisiin, psyykkisiin ja kognitiivisiin prosesseihin; vuorovaikutustutkijat sen sijaan korostavat sitä, että toiminnan selittäminen ei edellytä kognitiivisten tilojen ja prosessien ymmärtämistä, vaan ihmisen toiminta jäsentyy nimenomaan sosiaalisesti ja vuorovaikutuksellisesti. Etnometodologisessa tutkimuksessa kuvataan toiminnan jäsentymistä mahdollisimman vähin viittauksin toimijan sisäisiin tiloihin ja prosesseihin. Käytännössä tämä on rajannut yksilön prosesseihin perustuvan selittämisen kokonaan pois. Samalla on pidetty yllä jyrkkää rajaa yksilön ja kollektiivisen prosessin välillä. Mahdollinen silta suuntausten välille voisi te Molderin ja Potterin kirjan perusteella muodostua hajautetun tai ekologisen kognition kautta (s. 18, 227; joskin nämä näkökulmat jäävät teoksessa maininnan asteelle). Tällöin kognitiota ei kuvata ensisijaisesti yksilön ominaisuutena vaan tarkastellaan sitä, kuinka ihmisten kognitiivinen kompetenssi muodostuu vuorovaikutuksessa sosiaalisten ja kulttuuristen prosessien kautta. Siltikin jää ratkaistavaksi se ongelma, onko selittäminen lopulta perustettava **ensisijaisesti** jompaan kumpaan, joko kognition (kuten te Molderin ja Potterin mukaan kognitiotieteen tutkijat edellyttävät) tai sosiaaliseen toimintaan.

Kirjan artikkeleista kaksi ensimmäistä (Sanders ja Coulter) havainnollistavat keskustelun ääripäitä. Robert E. Sanders kritisoi vuorovaikutustutkimuksen valtavirran anti-kognitivistista ja »uus-behavioristista» näkemystä (ts. mielen sisältöihin ei ole syytä viitata, kun selitetään ihmisen käyttäytymistä). Artikkelissaan Sanders purkaa auki ongelmakohtia, joista anti-kognitivistinen ajattelutapa nousee (s. 58–59). Kognitiota voi pitää irrelevanttina muun muassa siksi, että keskustelujen ja tekstien ominaisuuksia ei pystytä luotettavasti osoittamaan puhujien sisäisten tilojen osoituksiksi. Keskustelututkijana Sanders

kuitenkin katsoo, että vaikka kognitiotiede ja psykologia eivät vielä kykene tarjoamaan systemaattista ja uskottavaa selitysmallia mielen ja toimintojen välille, vuorovaikutustutkimuksessa kannattaisi kuunnella näitä tieteenaloja. Esimerkiksi tietoa siitä, miten ihmisen on tietyissä tilanteissa mahdollista ajatella, reagoida tai toimia, voi Sandersin tapaan hyödyntää arvioitaessa vuorovaikutustutkimuksen metodeilla saatujen tutkimustulosten luotettavuutta — ja toisaalta määritellä niitä rajoja, joita tulkinnoille voidaan antaa.

Sandersin myötiemielisen artikkelin jälkeen seuraa Jeff Coulterin äärimmäisen anti-kognitivistinen näkemys (»Language without mind»). Coulter on etnometodologisesti suuntautunut sosiologi, joka on tuotannossaan tarkastellut muun muassa mentaalisten käsitteiden rekonstruointia puheessa. Sen lisäksi, että Coulter näkee koko kognitiotieteen tutkimussuuntana erittäin ongelmallisena, hän asettuu jyrkästi vastoin ajatusta, että kognitiolla olisi merkitystä kielen ja vuorovaikutuksen tutkimuksessa. Kieli on Coulterin mukaan nimenomaan sosiaalinen ilmiö, eikä lingvistiikan siten pidä ottaa huomioon kognitiotieteen esiin nostamia kysymyksiä mielensisäisistä prosesseista. Coulterin anti-kognitivistisen (tai anti-mentalistic) kielinäkömyksen perusta on myöhäiswittgensteinilaisessa kielifilosofiassa, ja artikkeli tarjoaa kiinnostavat käsitteanalyysit sellaisista keskeisistä termeistä kuin *ymmärtäminen*, *tulkinta* ja *ajattelu*. Coulter kritisoi voimakkaasti myös keskustelututkimuksen »kognitiivista linjaa», josta hän nostaa esiin Emanuel Schegloffin tuotannon. Coulter katsoo, että Schegloff nojaa liiaksi keskustelun osallistujien mentaalisiin prosesseihin analysoidessaan sitä, miten keskustelijat tulkitsevat ja ymmärtävät keskustelupuhetta (s. 88–91).

Sandersin optimismin ja Coulterin pessimismin välimaastoon asettuu Robert

▷

Hopperin postuumisti ilmestyvä, persoonallinen kirjoitus ennakostrategioiden ja suunnittelun asemasta keskustelun jäsentäjänä (otsikon alkuosa on kauniisti »Cognitive agnostic in conversation analysis«). Hopperin artikkelissa kognition ja vuorovaikutuksen suhde kiinnittyy keskusteluun intention asemasta keskusteluanalyysin metodissa (intentiota pohtivat kokoelmassa myös Pomerantz, Drew ja Heritage). Vaikka Hopper katsoo, että keskusteluanalyysissä empirismin vaatimus jo sinällään rajaa tietoisuuden tutkimuksen ulkopuolelle (s. 151), hän käy kuitenkin pohtimaan sitä, edeltääkö ajattelu toimintaa vai toisin päin. Aineistonaan joukko presidentti Lyndon B. Johnsonin puheluja Hopper tarkastelee jakoa keskustelun osanottajien ennakostrategioihin ja puhetilanteessa emergoituviin strategioihin. Hän toisin sanoen kysyy, onko keskusteluanalyyttisin menetelmin mahdollista osoittaa, että presidentti Johnsonilla on käytössä jonkinlainen ennakostrategia, jota hän puheluissa noudattaa. Hopperin kantana on, että metodisesti tutkija ei voi tukeutua ennakostrategioihin, vaan on pitäydyttävä tässä ja nyt -tason toiminnan kuvaamisessa. Toiminnasta on saatavilla havainnoitavaa aineistoa, mielen sisällöistä ei, ja tämä on Hopperin agnostismin perusta (s. 140).

Myös osion kahdessa muussa artikkelissa tarkastellaan suuntausten metodisia valintoja ja niiden merkitystä vuorovaikutuksen tutkimuksessa. Kognitiotieteen tutkimusmenetelmät perustuvat (laboratorio)kokeisiin, haastatteluihin ja matemaattisiin mallinuksiin, kun taas vuorovaikutustutkimus nojaa perinteisesti aitoon, jokapäiväisessä toiminnassa kertyvään aineistoon ja sen mikroanalyysiin. Keskusteluntutkija Anita Pomerantz poikkeaa keskusteluntutkimuksen valtavirrasta käyttämällä myös stimuloituja aineistoja. Artikkelissaan hän tarkastelee keskustelun osallistujien itse

tuottamia, jälkikäteen videoituja kommentteja keskustelutalenteista ja osoittaa niiden relevanssia keskusteluanalyyttisten huomioiden tukena. Schaeffer ja Maynard (myös keskusteluntutkijoina) puolestaan tarkastelevat haastattelututkimuksia diskurssintutkimuksen näkökulmasta ja kognitiokriittisemmin kuin Pomerantz. He osoittavat, että siinä missä psykologit näkevät keskustelun ilmentävän (haastateltavien) mentaalisia prosesseja, vuorovaikutustutkija voi osoittaa saman kohdan ilmentävän haastattelutilanteen ja vuorovaikutustoitinnan jäsennyksiä.

ONKO KIELI MIELEN PEILI?

Kirjan toisen osion artikkelit tarkastelevat yksityiskohtaisemmin sitä, millä tavoin kognition ja mentaalisten prosessien on mahdollista näkyä vuorovaikutuksessa. Keskeinen kysymys on, heijastuvatko mentaaliset tilat jotenkin »suoraan» toimintaan vai rakennetaanko mentaalisia tiloja vuorovaikutuksen jäsenyksillä ja vuorovaikutuspuheella. Kokoelmassa keskusteluanalytytikot eksploikoivat selvimmin sen, että kieli ei ole kuvaus todellisuudesta vaan todellisuuden konstruointiväline. Esimerkiksi Pomerantz toteaa omassa artikkelissaan kirjan alkuosassa hyvin painokkaasti, että samoin kun on erotettava toisistaan keskustelun osallistujien ymmärrys ja se, miten osallistajat **ilmaisevat** ymmärrystä, on erotettava keskustelijoiden orientoituminen toimintoihin ja se vuorovaikutuksellinen evidenssi, joka näyttää keskustelijoiden orientoitumista (s. 111).

Paul Drew pohtii artikkelissaan, onko sellainen mentaalinen tila kuin hämmennys »aito» tila vai jotakin, joka pikemmin syntyy interaktion virrassa kuin itse johtaa tiettyihin vuorovaikutuksen muotoihin. Kuten Drew osoittaa, mentaalisten tilojen kehittymistä voi seurata keskustelun ku-

luessa. Keskusteluntutkija voi jäljittää sekä hämmennyksen idun että kehityskaaren keskustelun vuorojen rakentumisesta. Samoin keskusteluntutkija voi näyttää, mitä mentaalisten tilojen rakentamisella tehdään vuorovaikutuksen jäsentymisen kannalta. Drew'n analyysi nojaa ajatukseen kielen ja maailman konstruointisuhteesta: kuten kieli ei heijasta suoraan maailmaa, se ei heijasta myöskään suoraan tietoisuutta tai kognitiivisia prosesseja tai psyykkisiä tiloja, ja siksi kielen kautta ei voi tehdä suoria johtopäätöksiä meneillään olevista mentaalista tiloista (s. 164, 179). Tässä Drew on siis samoilla linjoilla kuin Pomerantz ja Hopper: Kognitio voi peilautua jollakin tavalla siinä, mitä vuorovaikutuksessa tapahtuu. Kieli ei ole kuitenkaan kartta puhujien mentaalista prosesseista, joten kognitio ei suoraan ole luettavissa keskustelupuheesta eikä kognitio määrää vuorovaikutuksen jäsentymistä. Kiinnostavaa onkin, miten aidoista vuorovaikutusaineistoista lopulta voitaisiin todentaa erilaisten mentaalisten tilojen olemassoloa ja millaisina tilojen ja toimintojen suhde näyttäytyisi, jos sekä kognitivismin että etnometodologian näkökulmia todella pystyttäisiin yhdistämään.

Kielellisen merkityksen näkökulmasta kirjan kiinnostavimmassa artikkelissa John Heritage pohtii englannin *oh*-partikkelin kautta kognition peilautumisen ongelmaa. Partikkelin *oh* merkitykseksi on keskusteluanalyysissä annettu »kognitiivisen tilan muutos», ts. 'jonkin asian äkillinen tajuminen, havaitseminen' (s. 188). Keskustelun jäsentyneisyyksien kautta Heritage näyttää, että englannin *oh* ei ole signaali, vaan konventionaalinen symboli, kielen yksikkö, jota käytetään keskustelun tietyissä kohdissa tekemään tiettyjä toimintoja. Toisin sanoen myös Heritage edustaa kielen konstruointinäkemystä. Heritage keskustelee kirjan kirjoittajista selvimmin myös kieliopin tutkimuksen kanssa, ja artikkeli

herättää pohtimaan kielellistä merkitystä kognitiivisten prosessien ja toiminnan risivalotuksessa. Kysymys voisi silloin kuulua, mikä suhde on sellaisella kuvauksella, jossa kielen yksiköiden merkityksenä on ilmaista jonkin mentaalisen tilan kokemista puhehetkellä (ks. myös Drew'n artikkeli) ja toisaalta kuvauksella, jossa merkitystä hahmotellaan abstraktimpien kognitiivisten jäsenysten kautta (esim. kognitiivisessa kielentutkimuksessa mielikuvaskaemojen muodossa).

Kognitiivisen psykologian erästä suosikkiteemaa, muistin olemusta, tarkastellaan kirjan loppupuolella kahdessa artikkelissa. Michael Lynchin ja David Bogenin tutkimus Iran-*contra*-oikeudenkäynnin todistajalausunnoista on hämmentävä lukukokemus. Kirjoittajat edustavat etnometodologisesti suuntautunutta sosiologiaa, ja he asemoivat itsensä eksplisiittisesti ei-kognitivisteiksi (s. 226–227). He sanovat osoittavansa muistamisesta puhumisen olevan täysin erillinen asia siitä, mitä puhujan mielessä todella tapahtuu. Oikeudenkäyntikehyksessä »en muista» lieneekin vaikeasti tulkittavissa ilman toiminnallisen kontekstin huomioon ottamista, puhtaana muistamisprosessin ilmauksena.

Kielentutkimuksen kannalta relevantimpi on Robin Wooffittin analyysi niin sanotuista välähdysmuistikuvista (*flashbulb memories*) (s. 203–225). Kyse on sellaisista yksilön yksityiskohtaisista muistoista, jotka liittyvät tietyn kollektiivisesti merkittävän tapahtuman mieleenpainumiseen. Niiden on havaittu olevan poikkeuksellisen tarkkoja ja pysyviä, ja niiden syntymekanismeille on oletettu neuropsykologinen tausta. Toisaalta jo kognitiivisen psykologian pioneeri Ulric Neisser on 1980-luvun tutkimuksissaan hylännyt välähdysmuistikuvien neuropsykologisen perustan (mm. siksi, että muistikuvat voivat lopulta osoittautua virheellisiksi) ja toden-

▷

nut, että kyse on pikemmin sosiaalisessa toiminnassa rakentuvista ja siinä toistuvista konventioniosta puhua tämänkaltaisista muistoista. Wooffit, joka hyödyntää sekä keskusteluanalyysin metodia että diskursiivisen psykologian lähestymistapaa, on tarkentanut näkemystä muistin toiminnallisesta ja ei-neuropsykologisesta jäsenytymisestä tutkimuksillaan paranormaalien kokemusten kielentämisestä. Hän näyttää keskusteluanalyysin metodia hyödyntäen, miten kokemuksia kuvaavat kertomukset eivät ole sanallisia kuvauksia mentaalisisista tiloista, vaan niillä on toiminnallinen luonne: asiat, joita ihmiset kertovat muistavansa, liittyvät kertomiseen toimintana. Esimerkiksi aineistossa toistuva formula 'X then Y' (jossa X ilmaisee »normaalin» ja Y »paranormaalinen») muokkaa kertomuksista vakioisia (esim. *I was just doing X when Y vrt. olin just istumassa tuoliin kun välähti*) (s. 208). Kertomukset rakennetaan siten, että syntyy kontrasti tavallisen, arkisen ja epätavallisen kokemuksen välille. Kontrastin luominen motivoituu Wooffitin mukaan siitä, että puhuja siten rakentaa itsestään vakavasti otettavan todistajan. Wooffit sanoo näin osoittavansa keskusteluanalyttisin metodein, että kerronnalliset ja vuorovaikutukselliset ilmiöt jäsentävät muistin olemusta. Samalla analyysi näyttää aidon keskustelupuheen arvoa aineistona.

KIELI JA MIELI

Kokoelmassa lukijalle annetaan vähänlaista vastauksia siihen, miten vuorovaikutustutkimus tai kielentutkimus voi hyötyä kognitiotieteen ja psykologian teoreettisista ja metodisista ratkaisuista. Rivien välistä on luettavissa pelko siitä, että jos annetaan periksi kognitivismille, se jyrää alleen kielen vuorovaikutuksellisen luonteen. Vahvimmillaan kirjan artikkelit ovat näyttäessään etnometodologisen tutkimusotteen ja aitojen vuorovaikutusaineistojen relevanssia toiminnan jäsenysten selittämisessä (erityisesti Heritage ja Wooffit), samoin perustellessaan sitä, miksi kielen ja mielen suhde ei ole suora (erityisesti Pomerantz ja Drew). Kirja haastaakin kognitiotiedettä vastaamaan eksplisiittisemmin, miten puhujien kognitiiviset representaatiot ilmenevät vuorovaikutuksessa. Kielentutkijaa, erikoisalasta riippumatta, kirja haastaa omien teoreettisten ja metodisten tausta-oletustensa pohdintaan. ■

MINNA JAAKOLA

Sähköposti: etunimi.sukunimi@helsinki.fi

LÄHTEET

SAARILUOMA, PERTTI – KAMPPINEN, MATTI – HAUTAMÄKI, ANTTI 2001: *Moder-ni kognitiotiede*. Helsinki: Gaudeamus.